

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒՌՈՆԸ ԴԱՐԵՐԻ ՀՈԼՈՎՈՒՅԹՈՒՄ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրհնությամբ լույս է տեսել «Սրբազան Մյուռոնը հայ մատենագրության մեջ (V—XIX դդ.)» գիրքը¹: Այն հրատարակության են երաշխավորել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչական խորհուրդը եւ ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը: Տպագրվել է պետերբուրգաբնակ Հրաչյա Պողոսյանի մեկենասությամբ: Աշխատասիրողը՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր Վ. Դեւրիկյանը, իր ներածական խոսքում ըստ արժանվույն է գնահատում Ս. Մյուռոնի խորհուրդը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում եւ մեկնաբանում այն հանգամանքները, որոնցով պայմանավորվել են Ս. Մյուռոնին նվիրված երկերի եւ մեծ թիվը, եւ թեմատիկ բազմազանությունը: Հսկան դեր է ունեցել Ս. Մյուռոնի հանդեպ ժողովրդի բացառիկ պաշտամունքը, նաեւ դավանաբանական պայքարի եւ նրանով պայմանավորված հակաճառական գրականության ազդեցությունը:

Այս հրատարակությամբ շրջանառության մեջ է դրվում 200 միավորից ավելի բնագիր՝ ժանրային բաժանմամբ եւ ըստ գրության ժամանակի բաշխված 19 թեմատիկ խմբի մեջ:

Նման դասակարգումն արդարացված է եւ շահեկան հեղինակի նպատակի իրականացման առումով. այն է՝ դիտարկել Ս. Մյուռոնի հետ առնչվող թեմաները պատմական զարգացման մեջ, հնարավորություն տալ ուսումնասիրողին տեսնելու դարերի բերած խորհրդաբանական մտածողության նոր շերտերը:

Հակիրճ ներածականում ներկայացվում են յուրաքանչյուր խմբի թեմատիկ շրջանակները: Հայ պատմագրության՝ Ս. Մյուռոնին վերաբերող հիշատակությունները, օրինակ, ընդգրկում են 3 խումբ.

Ա. Արածանիում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կատարած մկրտությունը:

¹ Ս. Էջմիածին, 2021, 360 էջ:

Բ. Պետրոս Ա. Գետադարձի՝ Տրապիզոնում կատարած Ջրօրհնյաց արարողությունը:

Գ. Մյուռնոօրհնության նկարագրությունները:

Ս. Մյուռնոնին նվիրված բանաստեղծությունները բաժանվում են 5 խմբի.

Ա. Անմիջաբար Ս. Մյուռնոնին եւ նրա օրհնությանը նվիրված բանաստեղծություններ:

Բ. Եկեղեցուն եւ Ս. Էջմիածնին նվիրված բանաստեղծություններ:

Գ. Եկեղեցական հալածանքների ժամանակ Ս. Մյուռնոնը գետնին թափելու եւ անարգելու փորձերի մասին չափածո ողբեր:

Դ. Բանաստեղծություններ, որոնցում սիրված էակը համեմատվում է Ս. Մյուռնոնի պայծառության եւ բույսերի հետ:

Ե. Սուրբ Էջմիածնի նվիրականների այցելություններին նվիրված գործեր:

Այս հենքի վրա էլ Վ. Դեւրիկյանը խարսխել է իր առաջաբանը, որն օծության յուղի մասին ընդհանուր քրիստոնեական մատենագրության շարակարգում արված համակողմանի ուսումնասիրություն է՝ խորքային ընդհանրացումներով եւ եզրահանգումներով: Գիտական համակարգման բերված նյութը բաժին առ բաժին լույս է սփռում Ս. Մյուռնոնին առնչվող զանազան հարցերի վրա՝ գծագրելով օծության յուղի անցած ճանապարհը Հին Արեւելքից մինչ քրիստոնեական միջնադար:

«Սրբալույս Մյուռնոնը մեկնաբանական եւ դավանաբանական գրականությունում» վերնագրի ներքո անդրադարձ է կատարվում «մյուռնոն» բառի նշանակությանը, բառարմատի ծագմանը, արվում են վկայակոչումներ Հին եւ Նոր Կտակարաններից սրբազան արարողությունների եւ տոնական իրադարձությունների առիթով կատարվող օծումների մասին, ներկայացվում են մյուռնոնի եւ նրա շնորհաբաշխ զորության հարցերի շուրջ եղած քննադատություններին որպես պատասխան գրված գործերը՝ պավլիկյանների ու թոնդրակյանների կողմից Ս. Մյուռնոնի մերժմանը եւ անարգմանը վերաբերող գրությունները, Բյուզանդական Եկեղեցու հետ դավանաբանական վեճերի եւ քննարկումների շրջագծում արված քննադատությունների պատասխանները:

Վ. Դեւրիկյանը ներկայացնում է Դիոնիսիոս Արիոպագացու երկնային քահանայապետությանը նվիրված երկի հետեւողությանմբ գրված մեկնությունները, Նարեկացու Մատյանի համապատասխան գլուխների բացատրությունները հայ միջնադարյան մատենագրության մեջ:

Այս բաժնում աշխատասիրողը քննում է նաեւ չափածո ներբողյաններ, որոնք նվիրված են Ս. Մյուռոնով կատարվող օծությամբ աստվածային շնորհները բաշխելու գործությանը, ինչպես Թովմա Ագուլեցու «Վասն Սրբալույս Մեռոնի» չափածո ստեղծագործությունը, Ս. Մյուռոնի՝ Ս. Էջմիածնից բաշխվելուն, ինչպես Հովհաննես Կաֆայեցու տաղը։ Վ. Դեւրիկյանը կարեւորում է այն հանգամանքը, որ Կաֆայեցու տաղը գրվել է օծության յուզի՝ Մայր Աթոռի նվիրականության կրողն ու աշխարհասփյուռ հայությանը փոխանցողը դառնալու գիտակցությամբ։

Նշվում է, որ Սրբալույս Մյուռոնն էջմիածնականության շրջագծում ներկայացնելն իր բարձրակետին է հասնում Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի քարոզներում։

Ողջ շարադրանքում ընդգծվում է Ս. Մյուռոնի՝ հայ ժողովրդի ազգային-հոգեւոր կյանքում ունեցած բացառիկ նվիրականության ըմբռնումը։

Հաջորդ՝ «Հայոց Մյուռոնի սուրբգրային ակունքները» բաժնում ներկայացվում են այն աղբյուրները, որոնցում նկարագրվում են Մովսեսի պատրաստած յուզը Հիսուսին հասնելու, Թադեոս առաքյալի կողմից Հայաստան բերելու եւ Լուսավորչի կողմից իր օրհնած Մյուռոնին խառնելու պատմությունները։

Հոգեհույզ պատմություններ են օծության յուզի՝ Հայաստան բերվելու, Տարոնում եղողենու ծառի տակ շիշը պահելու, Սուրբ Գեղարդով աղբյուր բխեցնելու, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմից Նղդղուտի Ս. Հովհաննես վանքը կառուցելու, Քրիստոսի խաչափայտի մի մասունքի՝ հրդեհի բոցերում չայրվելու եւ նորից վանք վերադառնալու ավանդապատումները։

Հեղինակն այն միտքն է ընդգծում, որ Հայոց Նիկեացու հնավանդ աղբյուրները ձգտել են շեշտել, որ Մովսես մարգարեի պատրաստած օծության յուզն է խառնվել Լուսավորչի օրհնած առաջին Մյուռոնին եւ ապա ցոլացել Հայոց դարձի ժամանակ Արածանիի ջրերում։

«Սրբալույս Մյուռոնի մասին պատմագրական հիշատակությունները» բաժնում բերվում են հայ պատմիչների երկերի էջերում սփռված վկայությունները։ Դրանք սկսվում են Սուրբ Գրիգորի՝ Արածանիի ջրերում կատարած մկրտության եւ Սուրբ Մյուռոնի հեղմամբ ցոլացած լույսի հիշատակություններով, որ առկա են Ագաթանգեղոսի, Հովհան Մամիկոնյանի երկերում։ Արեգակի լույսը գերազանցող սյան երեւալու ակնթարթը բանաստեղծորեն պատկերագրում է Ս. Ներսես Շնորհալին իր «Վիպասանութեան» մեջ։

Վ. Դեւրիկյանն անդրադառնում է նաեւ հայ միջնադարյան մատենագրութեան էջերում սփռված հրաշապատում դեպքերին ու նկարագրություններին, Մյուռոնի հրաշագործ հատկանիշներին, ինչպէս, օրինակ, յոթնածալ գորգի վրա դրված կաթսայում Մյուռոնի՝ առանց կրակի եփվելու ավանդութեանը:

«Սրբալույս Մյուռոնի օրհնութեան կանոնը» հատվածում բերվում են հնագույն հիշատակություններ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցում Մյուռոնի օրհնությունը կաթողիկոսին վերապահված լինելու վերաբերյալ:

Բնագրային վկայակոչումներով հիմնավորվում է աշխատասիրողի եզրակացությունը, որ Հայ Եկեղեցու սրբագործած կարգը, որ չեն համարձակվել խախտել անգամ կաթողիկոսի դեմ ըմբոստացած եպիսկոպոսները, հոգեւորից զատ, այլ խորհուրդ եւս ունեն իր մեջ՝ մեկտեղել եւ հոգեւոր ամբողջություն դարձնել գաղթավայրերում ցրված հայության հատվածներին: Վ. Դեւրիկյանը գրում է. «Հայ ժողովուրդը, լինելով աշխարհում բոլորից շատ ցրված քրիստոնյա ազգը եւ չունենալով միասնական քաղաքական կենտրոն, այն փոխարինում է Հայ Եկեղեցով՝ աշխարհասփյուռ հայությանը միավորող հոգեւոր շաղախ համարելով Սրբալույս Մյուռոնը, որը կաթողիկոսանիստ կենտրոնից օրհնվում եւ տարածվում է ձեռամբ Հայոց Ընդհանրական հայրապետի»²:

Իրապէս, ազգային-քաղաքական դրդապատճառներն իրենց էական ազդեցությունն են ունեցել հայ եկեղեցական կյանքում:

«Սրբալույս Մյուռոնի օրհնությունը» բաժնում տրվում է Մյուռոնի օրհնութեան մանրամասն եւ պատկերավոր նկարագրությունը. տպավորություն է ստեղծվում, որ ընթերցողը ներկա է եւ հետեւում է յուրաքանչյուր արարողակարգին՝ սկսած օրհնությունից 40 օր առաջ կաթսան Մայր տաճարի բեմում տեղադրելուց մինչեւ Ս. Մյուռոն օրհնության ավարտին Վեհափառ Հայրապետի հնչեցրած «Պահպանիչ»-ը լսելը, մինչեւ կաթսայի՝ եւս 7 օր մնալը տաճարի Ավագ Ս. Սեղանին:

Վկայակոչելով նարեկացու միտքը, որ «խնկելի, պաշտելի եւ երեւելի» յուզն օգուտ չի տա, եթե շտյառնագրվի տերունական խաչով՝ Վ. Դեւրիկյանը բացատրում է, որ Հայոց Հայրապետը, խառնելով հին Մյուռոնը նորին, շյառնագրում եւ խառնում է այն Հայ Եկեղեցու 3 գլխավոր սրբու-

² Անդ, էջ 32:

թյուններով՝ Կենաց Փայտով, որն իրենում կրում է Քրիստոսի կենարար խաչափայտի մեկ մասնիկը, Աստվածամուխ Ս. Գեղարդով եւ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Աջով, որը համարվում է ազգային-եկեղեցական ամենամեծ եւ նվիրական սրբությունը:

Հատկանշական է, որ այս առիթով Վ. Դեւրիկյանը հիշատակում է Առաքել Դավրիժեցու խոսքերը՝ «Աջի եւ Էջմիածնի հետ հայոց ողջ ազգն է կապված»՝ յուրօրինակ ձևով շաղկապելով առաջաբանի այս հատվածը նախորդ մասերի գաղափարական նույն հենքի վրա կատարված ընդհանրացումների հետ:

«Սրբալույս Մյուռոնով կատարվող օծությունները եւ մյուռոնակիր սպասքը» հատվածում աշխատասիրողը թվարկում է Սրբալույս Մյուռոնով կատարվող ծեսերն ու կանոնները, ներկայացնում արարողակարգի ընթացքը, նրանցում ամփոփված խորհուրդները, բերում է պահպանված հնագույն վկայությունները ծիսակարգի կատարման մասին:

Վ. Դեւրիկյանը մեկ առ մեկ ներկայացնում է Մյուռոնի օրհնության հետ կապված սրբազան մասունքներն ու եկեղեցական սպասքի առարկաները, լուսաբանում վերջիններիս վրա դրոշմված պատկերազրահական հորինվածքները, զանազան սահմանների, սրվակների խորհուրդները:

Հանգամանորեն վերլուծվում է Ս. Էջմիածնում 1461 թ. գրված «Մաշտոց»-ը: Բացատրվում է, որ կաթողիկոսական «Մաշտոց» ունենալու պահանջը պայմանավորված էր Հայրապետական աթոռի՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելով, որն ազգային քաղաքական նպատակներ էր հետապնդում, ինչպես որ արտացոլվել էր դեռ Ստեփանոս Օրբելյանի «Ողբ կաթողիկէ»-ում: Այս առումով համոզիչ է դառնում Վ. Դեւրիկյանի նկատառումը, որ «Ջրեղաշուք եւ շուշանափայլ մագաղաթյա էջերով Կաթողիկոսական Մաշտոցը գրիչն ասես ընդօրինակել եւ ծաղկել է Հայոց թագավորի ակնկալվող մոտալուտ օծման համար»:

Վ. Դեւրիկյանն առանձնակի ջերմությամբ է նկարագրում Կաթողիկոսական Մաշտոցը. կազմի մետաղյա պատկերները, կանոններից առաջ զետեղված մանրանկարները ոչ թե պարզապես վերապատմում է, այլ յուրաքանչյուր դրվագի, առարկայի, գույնի, աղոթքների ձևավորման, գունային համադրության խորհուրդների մեկնությունն է տալիս՝ վերստին շեշտելով՝ «Վաղարշապատի Մաշտոցում» առանձնահատուկ շքեղ ձևավորում ունեն կաթողիկոսական եւ թագավորի օրհնության կանոնները, քանի որ, ինչպես ասացինք, այս Մաշտոցի գրության նպատակներից

մեկը հայոց պետականության վերականգնումն էր, ինչպես նաև ընդգծվում էր Հայոց Հայրապետական աթոռի դերը Արարատի հովանու ներքո հայ ժողովրդի ազգահավաքման գործում»³:

Հատվածն ամփոփող պարբերությունը կարծես յուրօրինակ մանրանկար լինի, որի կենտրոնում Ս. Էջմիածինն է՝ իբրեւ արեգակ, որն իր լույսն է տարածում Սրբալույս Մյուռոնով, իսկ օծված հայոց եկեղեցիներն արեգակի ճառագայթներն են:

«Սրբալույս Մյուռոնի բույսերը եւ նրանց խորհրդաբանական նշանակությունը» բաժնում Վ. Դերիրկյանը ներկայացնում է մեր Եկեղեցում Մյուռոնի օրհնության ժամանակ ավանդաբար գործածվող նյութերը, նշում բույսերին վերագրվող հոգեւոր հատկանիշները:

Հետաքրքիր են նաև քննվող հարցերին առնչվող բանաստեղծական տողերի մեկնությունները, մասնավորապես Մյուռոնն առանց կրակի եփվելու ըմբռնման գեղարվեստական դրսևորումներն ու ընկալումները:

«Սրբալույս Մյուռոնին վերաբերող բանահյուսական եւ ազգագրական նյութերը» հատվածում անդրադարձ է կատարվում Հայկական լեռնաշխարհի ազգագրական տարբեր հատվածներում հաստատված ավանդույթներին, հայկական ընտանիքներում կնքահորն ընծայվող բացառիկ հարգանքին, ժողովրդի կենցաղում արտացոլված իրողություններին. ընդգծվում է, որ Մյուռոնի նվիրական խորհուրդը դարերով է ամրագրվել ժողովրդի հոգեբանության եւ մտածողության մեջ: Մյուռոնի պաշտամունքն իր արտացոլումն է գտել նաև օրորոցային, մանկական երգերում, հմայական աղոթքներում ու մաղթանքներում: Տպավորիչ է միջնադարյան հայրենի վերլուծությունը՝ իբրեւ տարբեր ծաղիկներով պատրաստվող Մյուռոնի ժողովրդային ընկալում, որի օրհնությունն ավարտվում է Մյուռոնի տաք կաթսան համբուրելով:

Առաջաբանի վերջին հատվածը վերաբերում է Սրբալույս Մյուռոնի՝ եւրոպական եւ ռուսական ուղեգրողների նկարագրություններին: Ցույց է տրվում, թե ինչպես են ընկալել Ս. Մյուռոնի օրհնությունն օտար հեղինակները, ինչ մեկնաբանություններ են տրվել, ինչ են գրել Ս. Էջմիածնի եւ Մյուռոնի՝ հայ ժողովրդի կյանքում ունեցած հոգեւոր նշանակության մասին, նույնիսկ ոմանք ուշադրություն են դարձրել, թե ինչ աղոթքներ եւ ընթերցվածներ են հնչել Մյուռոնօրհնության ժամանակ:

³ Անդ, էջ 48:

վ. Դերիկյանը գնահատում եւ արժեւորում է այս նկարագրությունները՝ նշելով, որ դրանք «առավել ամբողջացնում են Ս. Մյուռոնի օրհնության մասին հայ մատենագրության մեջ առկա վկայությունները»⁴:

«Սրբալույս Մյուռոնը հայ մատենագրության մեջ» գրքին յուրօրինակ շքեղություն են հաղորդում հեղինակի ընտրած նկարները, որոնցում պատկերված են Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի Աջը, Լուսավորչի մկրտելը Տրդատին եւ արքայական ընտանիքին, պատկերված են Մյուռոնի սափորներ, կաթսաներ՝ խորհրդանշական դրվագներով, մեռոնաթափ աղավնիներ, ձեռագրերի թերթեր եւ կաթողիկոսական Մաշտոցի կրկնակազմեր:

Նկարների ընտրությունն իսկ արված է ամենայն խնամքով. դրանք մի կողմից պատկերացում են տալիս Մյուռոնի օրհնության հետ կապված սրբազան մասունքների, եկեղեցական սպասքի մասին, մյուս կողմից՝ տպավորություն ստեղծում, որ նրանցից տարածվում է յոթնալույս Մյուռոնի 7 գույների լուսեղեն ճառագայթումը, փոխանցվում է Մյուռոնի ոգեղեն բույրը եւ հյուսվում Հայոց եկեղեցու պատմության դարավոր ընթացքը:

Բնագրերի բաժնում ներկայացվում են ոչ միայն Ս. Մյուռոնին վերաբերող ամբողջական բնագրեր, այլեւ տարբեր երկերի՝ Ս. Մյուռոնի մասին հիշատակություն պարունակող հատվածները, որոնց մոտ կեսը կամ հրատարակվում է առաջին անգամ, կամ հնատիպ գրքերից է, որոնք դարձյալ ձեռագրային արժեք ունեն:

Բնագրերի թեմատիկ դասակարգումը, ըստ ժանրային խմբավորման եւ ժամանակագրական ընթացքի, հնարավորություն է տալիս դիտարկելու Սրբալույս Մյուռոնի հանդեպ պաշտամունքի եւ խորհրդաբանության ձեւավորման ընթացքը՝ համաձայն կրոնաեկեղեցական եւ ազգային-քաղաքական ըմբռնումների, որոնք սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց:

Բնագրերի մի մասը կազմվել է մի քանի ձեռագրերի համեմատությամբ, որով դրանք դարձել են քննական բնագրեր:

Ծանոթագրություններն ունեն գիտական հետեւյալ կառուցվածքը: Յուրաքանչյուր բնագրի համար նախ նշվում են հեղինակը եւ գրության տարեթիվը կամ մոտավոր ժամանակը, ապա թե ինչ ձեռա-

⁴ Անդ, էջ 67:

գիր կամ տպագիր աղբյուրից է վերցված: Այնուհետեւ ծանոթագրվում են բնագրային դժվար ընկալելի հատվածները, ինչպես նաեւ ցույց է տրվում, թե այս կամ այն հատվածի գրական կամ խորհրդաբանական սկզբնաղբյուրը որն է: Հակիրճ ներկայացվում ու բնորոշվում են բերվող ստեղծագործությունները:

Աշխատասիրողը փորձել է գտնել սուրբգրային բոլոր վկայակոչումները՝ ուղղակի թե անուղղակի: Ուղղակի՝ երբ տվյալ ստեղծագործության մեջ բառացիորեն վկայակոչվում է որեւէ արտահայտություն Աստվածաշնչից, եւ անուղղակի, երբ այն գեղարվեստական համարժեք պատկերն է լինում աստվածաշնչային որեւէ տողի: Երկրորդն առավել բնորոշ է չափածոյին եւ անհամեմատ դժվար գտնելի է՝ որպես աստվածաբանական տարբեր հարցերի գեղարվեստական ստորոգելի:

Նման վկայակոչումները նաեւ առանձին ցանկով բերելը կարեւորվում է երկու առումով: Առաջին՝ ցույց է տալիս տվյալ ստեղծագործության սուրբգրային շերտը, եւ թե Ս. Մյուռոնին նվիրված բնագրերում հատկապես աստվածաշնչային որ տողերն են առավել հաճախագեպ: Երկրորդ՝ հնարավորություն է տալիս պարզելու որպես գրական պատկեր հանդես եկող կապակցությունների, արտահայտությունների, բնորոշումների ունեցած կապն Աստվածաշնչի հետ, որն իր հերթին ցույց է տալիս Ս. Գրքի թողած հսկայական ազդեցությունը նաեւ հայ գրականության գեղարվեստական մտածողության վրա:

Հետեւաբար ծանոթագրությունները, անձնանունների, տեղանունների եւ սուրբգրային ցանկերն ամբողջացնում եւ հարստացնում են այս արժեքավոր ու սպասված գործը:

Աշխատանքը կատարվել է սիրով ու գիտական բարեխղճությամբ: Բաժինների մեծ մասն ունի բնաբան՝ Կարապետ Եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանի «Ս. Մյուռոնի օրհնությունը» գրքից (1912 թ.) բերված հղումներով, որոնցով յուրօրինակ կամուրջ է ստեղծվում գրեթե մեկ դարի հեռավորություն ունեցող երկու գրքերի միջեւ՝ գրված Սրբալույս Մյուռոնի՝ ազգային-հոգեւոր գլխավոր սրբություններից մեկը լինելու բարձր գիտակցությամբ ու պատասխանատվությամբ:

ՀԵՐԻՔՆԱԶ ՈՐՍԿԱՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. թեկնածու, ԳԱԱ ԳԻ